

УДК 347.23

А.Ю. Бабаскін,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПОВЕРНЕННЯ КРЕДИТУ ЗА КРЕДИТНИМ ДОГОВОРОМ (ЦИВІЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ)

Анотація. В статті розглядаються цивілістичні аспекти повернення кредиту за кредитним договором, зокрема, випадки відступлення законодавства від дії принципу номіналізму у цивільних відносинах. За наслідками проведеного дослідження, автором пропонується внесення відповідних змін чинного законодавства.

Ключові слова: кредит, кредитний договір, субституція, номіналізм, валютне застереження.

Постановка проблеми. Одним з основних обов'язків позичальника за кредитним договором є повернення кредиту (ст. 1054 ЦК України). Оскільки строк повернення кредиту є істотною умовою кредитного договору, повернення кредиту має бути здійснено позичальником в строк встановлений кредитним договором. В залежності від умов кредитного договору та виду наданого кредиту, повернення кредиту може здійснюватись однією сумою одноразово, поступово, частинами кредиту згідно графіку його повернення (наприклад, щомісячне погашення кредиту рівними частинами), у складі ануїтетних платежів, які включають в себе проценти та частину кредиту. Кредит «овердрафт» повертається кредитодавцю щоразу при надходженні коштів на рахунок позичальника протягом строку дії кредитного ліміту зі встановленою договором періодичністю. Наприклад, овердрафт з обнулінням періодично

на певну дату (наприклад, кожного місяця, кварталу); у випадку безперервного овердрафту — зі спливом строку ліміту овердрафту [1, с. 47-50].

Повернення кредиту має відбуватись в валюті кредиту, оскільки законодавство України не передбачає можливості виконання зобов'язання в певній іноземній валюті наданням кредитодавцю іншої іноземної валюти або валюти України. Однак, таке право може бути надано кредитоотримувачу договором. Наприклад, договір може передбачати, що кредит у доларах США за відсутності у кредитоотримувача такої валюти, може бути погашений в ЄВРО, швейцарському франку або в іншій валюті 1-ї групи валют, що широко використовуються для здійснення платежів за міжнародними операціями. Отже, цивільне законодавство України не встановлює право валютної субституції (від лат. *substituo* — надаю взамін) — права боржника без згоди кредитора замі-

нити іноземну валюту, в якій має здійснюватись платіж, національною валютою, яке притаманно цивільному праву окремих європейських країн (наприклад, ч. 2 ст. 84 ЦК Швейцарії [2], ст. 244 ГЦУ [3]). Разом з тим, не можемо підтримати тих науковців, які пропонують встановити в законодавстві України право валютної субституції, як особливу пільгу боржника, що полягає в можливості виплатити борг в іноземній валюті в валюті країни платежу за відсутності застереження про неможливість такої заміни [4]. Зрозуміло, до яких наслідків для кредиторів це може призвести у сфері кредитування суб'єктів господарювання: отримання кредитів в іноземній валюті та їх повернення у гривні за поточним ринковим курсом. За таких умов кредиторів будуть вимушені самостійно займатись конвертацією гривні у валюту кредиту. Однак в Україні не існує повної свободи конвертації гривні у іноземні валюти. Неминучим наслідком цього будуть проблеми з дотриманням банками встановлених законодавством лімітів валютної позиції (співвідношення вимог та зобов'язань банку в кожній іноземній валюті) за валютою кредиту, що в свою чергу буде підставою для застосування проти них публічно-правових заходів впливу з боку НБУ.

За загальним правилом, в силу дії принципу номіналізму повернення кредиту, отриманого позичальником у гривні відбувається у іноземній сумі, яка не залежить від зміни купівельної спроможності грошей. Однак законодавство України допускає можливість певних відступлень, у т.ч. у договірних відносинах, від дії принципу номіналізму. Зазначене в умовах перманентного існування інфляційних очікувань в Україні свідчить про доцільність проведення наукових досліджень умов

повернення кредиту за кредитним договором.

Стан наукових досліджень. Умови повернення кредиту за кредитним договором досліджували М.М. Агарков, В.О. Белов, І.А. Безклубий, В.В. Вітрянський, Л.Г. Єфімова, Н.М. Квіт, С.М. Лепех, Л.П. Оплачко, В.Я. Погребняк, Є.О. Суханов, С.К. Солонін та ін.. В свою чергу аспекти дії принципу номіналізму у грошових відносинах досліджували В.О. Белов, В.В. Джуль, Л.А. Лунц, Л.О. Новосьолова, О.П. Подцерковний та багато інших. В той же час стан існуючих наукових підходів до вищевказаної проблеми свідчить про необхідність подальшої активізації її наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Повернення кредиту здійснюється як правило у відповідності до номінальної суми боргу позичальника за кредитом. Як вказує Л.О. Новосьолова «обсяг зобов'язань боржника заздалегідь відомий і, за загальним правилом, є незмінним. Однак ціннісне значення певної грошової суми фактично не залишається незмінним, купівельна спроможність грошей у силу економічних умов змінюється, часом досить різко... Однак доктрина і судова практика більшості країн... традиційно дотримуються принципу номіналізму, при якому фактична зміна купівельної спроможності грошей у більшості випадків не береться до уваги для цілей виконання грошового зобов'язання. Кредитор зобов'язаний прийняти платіж у грошових знаках, що є законним платіжним засобом до моменту платежу, у кількості, що дорівнює номінальній сумі боргу» [5, с. 33]. На думку Л.А. Лунца зазначений принцип полягає в тому, що «незважаючи на можливі в майбутньому зміни в грошовій одиниці, в якій обрахована

сума грошового зобов'язання, номінальна сума цього зобов'язання залишається незмінною» [6, с. 54].

Принцип номіналізму був в перше сформульований у Англії в 1604 у справі *Gilbert v. Brett* [7, с. 204] за якою суд визнав, що платіж є законним, якщо він був зроблений законним платіжним засобом в момент платежу у кількості, що складає номінальну суму боргу. На цей час зазначений принцип зафіксований у статті 1895 ЦК Франції стосовно договору позики, однак правова доктрина розповсюдила його дію і на інші правочини [8, с. 294-295]. В цивільному законодавстві Германії, Швейцарії, США принцип номіналізму на цей час прямо не зафіксований, однак він прийнятий у правовій доктрині. Як вказує Т.О. Жагорнікова, сучасне цивільне право стоїть на позиції того, що зміна цінності грошей ігнорується правом і до спірних відносин застосовується принцип номіналізму [9, с. 76]. Відповідно з цим можна казати, що принцип номіналізму спрямований не на захист купівельної спроможності грошей, а на захист їх здатності виконувати функцію платіжного засобу. Цивільне законодавство України робить певний відступ від дії принципу номіналізму лише в окремих випадках. Наприклад, це має місце щодо деяких видів грошових зобов'язань (у тому числі договірних) за участю фізичних осіб. Так у разі збільшення встановленого законом неоподаткованого мінімуму доходів громадян сума, що виплачується за грошовим зобов'язанням фізичній особі (на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, за договором довічного утримання (догляду) та в інших випадках, установлених договором або законом), пропорційно збільшується (ч. 1 ст. 535 ЦК України).

Однак, в умовах фактичної незмінності неоподаткованого мінімуму доходів громадян (17 гривень) протягом десятиріч (останній було встановлено у п. 22.5 статті 22 ЗУ «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 р. № 889-IV, на цей останній застосовується на підставі пункту 5 Підрозділу 1 розділу XX «Перехідні положення» ПК України), цей механізм фактично не працює. Що ж до кредитів, то стосовно них можливий відступ від принципу номіналізму прямо передбачений законом для іпотечних кредитів. Зазначене обумовлено тим, що такі кредити як правило є довгостроковими [10]. Норми статті 2 ЗУ «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» дозволяє сторонам договору про іпотечний борг зазначити в договорі інфляційне застереження. Аналогічні умови містяться у статті 50, 51 ЗУ «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю». Згідно вказаних норм закону інфляційним застереженням є обумовлений сторонами договору спосіб збереження реальної вартості грошових вимог та доходів кредитодавця. Таке застереження має забезпечувати індексацію платежів за договором про іпотечний борг при сплаті основного зобов'язання. В ньому для обліку зобов'язань боржників за договорами про іпотечний борг можуть використовуватися індексуєчі умовні розрахункові одиниці або інші механізми, застосування яких не заборонено вказаним законом. Прикладом індексуєчої умовної розрахункової одиниці є «одін» — індексуєча умовна розрахункова одиниця, яку уповноважений банк визначає на підставі власної методики з урахуванням індексу інфляції, індексу цін виробників про-

мислової продукції, індексу цін на будівельно-монтажні роботи та інших чинників на розсуд банку, які впливають на визначення вартості іпотечного зобов'язання (ст. 1 ЗУ «Про несення змін до ЗУ «Про проведення експерименту в житловому будівництві на базі холдингової компанії «Київміськбуд» від 7 лютого 2002 р. № 3044-III).

Зрозуміло, що умови щодо інфляційного застереження або умов, що дозволять визначити вартість основного зобов'язання, строки та розміри платежів можуть бути встановлені у довгострокових договорах про іпотечний борг (іпотечний кредит), за якими кредит надається в гривні. З приводу ж можливості застосування зазначених застережень за кредитами у іноземній валюті маємо зазначити наступне. На відміну від споживчих кредитів, надання яких в іноземній валюті заборонено законом, суб'єкти господарювання мають право на отримання кредитів в іноземній валюті. В ЦК України інфляційні нарахування на суму боргу, передбачені частиною другою статті 625 ЦК України. Зазначені нарахування, за своєю суттю є аналогічним способом захисту майнового права та інтересу як і вищевказане інфляційне застереження. Інфляційне застереження не є штрафною санкцією, а як спосіб захисту майнового права та інтересу полягає у відшкодуванні матеріальних втрат кредитора від знецінення коштів внаслідок інфляційних процесів за весь час прострочення в їх сплаті. Вони здійснюються окремо за кожен період часу, протягом якого діяв відповідний індекс інфляції, а одержані таким чином результати підсумовуються за весь час прострочення виконання грошового зобов'язання. Як відомо в Україні офіційно розраховується індекс споживчих цін (ст. 3 ЗУ «Про індексацію грошових доходів

населення»), який обчислюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі статистики і не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним, публікується в офіційних періодичних виданнях. Як роз'яснив Пленум ВГСУ у пункті 8.1 Постанови від 17.12.2013р. № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань», стягнення інфляційних нарахувань на суму основної заборгованості в іноземній валюті не є можливим, оскільки індекс інфляції розраховується лише стосовно національної валюти України (гривні) [12]. З урахуванням вищевказаного вважаємо, що умови договору про іпотечний борг (іпотечний кредит), за яким надається кредит в іноземній валюті, не може містити інфляційне застереження або умови, що дозволять визначити вартість основного зобов'язання, строки та розміри платежів. В цілому ж з приводу поширення практики застосування вищевказаних індексів слід зазначити, що вони не отримали серед українських банків широкого поширення, прикладом чого є піонер у сфері кредитування учасників ФФБ ПАТ АКБ «Аркада», який на цей час майже не використовує інфляційних застережень з використанням індексуємих умовних розрахункових одиниць [12].

Спірним питанням з приводу дотримання принципу номіналізму в кредитних відносинах за участю споживачів є питання щодо можливості застосування у вказаних відносинах норм частини 2 статті 524 та частини 2 статті 533 ЦК України. Вказані норми закону надають **сторонам зобов'язання право визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Отже фактично мова йде про певне валютне застереження,**

в якому може бути визначено грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті «валюта боргу» та «валюта» платежу» (гривня), в якій боржником здійснюється виконання зобов'язання. Вищевказані норми закону надають право сторонам цивільного договору в цілях врахування інфляційних ризиків встановити в договорі прив'язку суми боргу у гривнях до його еквіваленту, у певній стабільній іноземній валюті. При цьому сума платежу у гривні може бути розрахована за офіційним курсом [13] відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. **Зазначимо, що завдяки судовій практиці дія вказаних норм ЦК України** розповсюджена і на господарські зобов'язання [14]. Як наслідок цього на кредитному ринку, перш за все небанківському, один той самий гривневий кредит може надаватись за істотно різними процентними ставками, в залежності від наявності або відсутності в договорі валютного застереження [15]. І якщо в попередні роки суди приймали у випадках застосування валютного застереження протилежні рішення [16], то з прийняттям ВСУ постанови по справі 6-2024цс16 від 18.10.2017 р. якою було встановлено, що банки в Україні не позбавлено права надати, а позичальників отримати споживчий кредит в гривнях із визначенням сум платежів за кредитом в еквіваленті іноземної валюти [17], практика застосування валютного застереження за гривневими кредитами отримує новий імпульс. В зв'язку з вказаним виникає питання, чим саме з економічної точки зору ситуація з застосуванням валютного застереження до гривневого кредиту, відрізняється від надання спо-

живачам кредитів в іноземній валюті, що було заборонено в Україні ще ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» від 22.09.2011 р. Як відомо, завдяки прийняттю вказаного закону в країні була припинена практика надання фізичним особам кредитів в іноземній валюті, валютні ризики за якими останні не мали об'єктивної можливості прорахувати. На цей час зазначена заборона встановлена частиною 4 статті 3 ЗУ «Про споживче кредитування». Незважаючи на вказане держава була вимушена втрутитись у відносини кредиторів та позичальників за валютними кредитами, що були надані останнім до встановлення вищевказаної заборони, шляхом прийняття ЗУ «Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті». Зазначений закон сам по собі не вирішив проблеми заборгованості вказаних позичальників по суті, оскільки встановивши мораторій на примусове стягнення на нерухоме житлове майно, яке вважається предметом застави, він діє до набрання чинності закону, який врегулює питання особливостей погашення основної суми заборгованості, вираженої в іноземній валюті, порядок погашення (урахування) курсової різниці, що виникає у бухгалтерському та/або податковому обліку кредиторів та позичальників, а також порядок списання пені та штрафів, які нараховуються (були нараховані) на таку основну суму заборгованості. Однак такого закону до цього часу в Україні не прийнято. На наш погляд, для фізичних осіб застосування валютного застереження до гривневого кредиту та кредит у іноземній валюті має однакові майнові наслідки. Різниця є лише

в тому, що у випадку з кредитом в іноземній валюті позичальник повинен придбати іноземну валюту за гривню за поточним курсом її продажу на день її придбання, а стосовно гривневого кредиту з валютним застереженням, позичальник буде вимушений повертати суму боргу у гривні із розрахунку за певним поточним курсом валюти боргу до гривні на дату повернення кредиту (повного або часткового). Відповідно з цим витрати споживача на обслуговування такого кредиту в умовах падіння курсу гривні можуть бути навіть більшими ніж за кредитом в іноземній валюті, оскільки за останнім споживач міг купити іноземну валюту наперед за більш низьким курсом. Що ж до гривневого кредиту з валютним застереженням, то такий результат споживач зможе отримати лише у разі дострокового повернення кредиту.

В зв'язку з вказаним виникає питання, чи може у відносинах споживчого кредитування бути дозволено використання валютного застереження. На наш погляд, надання кредитором гривневих кредитів за більш низькими процентними ставками, але з застосуванням валютного застереження, у випадку значного падіння курсу гривні до іноземних валют неминуче приведе до масового

неповернення споживчачами вже гривневих кредитів.

Маємо зазначити, що в законодавстві європейських країн як правило не існує механізму подальшого перерахунку розміру наданого кредиту. Яскравим прикладом цього є стаття 1895 ЦК Франції, яка прямо встановлює, що зобов'язання, яке впливає з грошового кредиту, завжди є тільки сумою, що вказана в договорі [18].

Висновки. Підсумовуючи вищевказане вважаємо, що для попередження негативних явищ на ринку споживчого кредитування законодавцю слід виключити можливість застосування норм частини 2 статті 524 та частини 2 статті 533 ЦК України у відносинах споживчого кредитування. Відповідно з цим маємо запропонувати внести наступні зміни до ЗУ «Про споживче кредитування»:

а) доповнити статтю 3 ЗУ «Про споживче кредитування» частиною 5 наступного змісту: «5. До споживчих кредитів не застосовуються норми частини 2 статті 524 та частини 2 статті 533 Цивільного кодексу України»;

б) внести зміни до пункту 3 частини 1 статті 12 ЗУ «Про споживче кредитування», виклавши його в наступній редакції: «3) загальний розмір наданого кредиту у гривні».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Див., наприклад, Шаталов А.Н. Шаталова Е.П. Кредитование в виде овердрафта: оценка возможности предоставления и определение лимита / А.Н. Шаталов, Е.П. Шаталова // Банковское дело. — 2005. — № 12. — С. 47-50.
2. Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19110009/index.html>.
3. Bürgerliches Gesetzbuch. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_244.html.
4. Опадчий І.М. Грошові зобов'язання у приватному праві: Автореф.дис..кан.юр.наук: 12.00.03/І.М.Опадчий. — Київ, 2011. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://mydisser.com/ua/catalog/view/9274.html>.
5. Новоселова Л.А. Проценты по денежным обязательствам. Издание второе, исправленное и дополненное. — М.: Статут, 2003. — 192 с.

6. Лунц Л.А. Денежное обязательство в гражданском и коллизионном праве капиталистических стран. Ученые труды. Выпуск 4. — М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. — 215 с.
7. Див., наприклад, David Fox and Wolfgang Ernst. Money in the Western Legal Tradition: Middle Ages to Bretton Woods. — Oxford: Oxford University Press, 2016. — 892 p.
8. Гражданское и торговое право капиталистических государств: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Международные отношения, 1993. — 560 с.
9. Жагорнікова Т.О. Елементи та особливості грошового зобов'язання в цивілістичній доктрині права / Т.О.Жагорнікова//Порівняльно-аналітичне право. — 2014. — № 1. — С. 73-78.
10. Див., п. 3.4 Вимог до іпотечних кредитів, затверджених Протоколом засідання наглядової ради ДІУ від 10 жовтня 2013р. № 2. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://ipoteka.gov.ua/sites/default/files/standarty_22_12_14.pdf.
11. Вісник господарського судочинства, 2014 р., № 1, стор. 22.
12. Див., Офіційний сайт ПАТ АКБ «Аркада». — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://arkada.ua/ua/fiz/12/>.
13. Див., Положення про встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів, затверджене Постановою Правління НБУ від 12.11.2003 № 496 (zareestrovano в Мініюсті України 27 листопада 2003 р. за № 1094/8415)// Офіційний вісник України, 2003 р., № 49, стор. 229, стаття 2565, код акту 26980/2003.
14. Див., Постанову ВГСУ від 19.10.2010р. № 42/28-10 (54/40-09). — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_2995926.html; Постанову ВГСУ від 15.02.2007 р. N 4/644-12/105. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v_644600-07; Постанову ВГСУ від 16.08.2006 р. № 6-19/236-05-8034. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SD063521.html.
15. Див., наприклад, В Украине разрешили валютное кредитование населения — с четкой курсовой привязкой. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://ua-banker.com.ua/news/surgency/28408/>
16. Наприклад, Ухвала ВССУ від 28 жовтня 2015 року справу № 6-15224св15; Ухвала ВССУ від 26.10.2015 р. справа 6-31853ск15. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://sc.gov.ua/>
17. Постанова ВСУ по справі № 6-2024цс16 від 18.10.2017 р. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://oda.court.gov.ua/sud1590/pres-centr/news/391577/>
18. Code civil. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=93D26ECC48BA1DFCAB2FB1A97F9214D4.tplgfr25s_2?idSectionTA=LEGISCTA000006150311&cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20170707

Бабаскін А.Ю.

Возврат кредита по кредитному договору (цивилистические аспекты).

Анотація. В статті розглядаються цивілістическі аспекти возврата кредита по кредитному договору, в частности, рассмотрены случаи отступления законодательства от действия принципа номинализма в гражданских отношениях. По результатам проведенного исследования, автором предлагается внесение соответствующих изменений в действующее законодательство.

Ключевые слова: кредит, кредитный договор, субституция, номинализм, валютная оговорка.

A. Babaskin

Loan repayments under the credit agreement (civil aspects).

Summary. An article written by Babaskin A. "Loan repayments under the credit agreement (civil aspects)" is dealt with civil aspects under the credit agreement, in particular, cases derogating under the law from the principle of nominalism in civil transactions. As a general rule, loan repayments in Ukraine is implemented taking into account the principle of nominalism. Particular instance of deviation from the principle is the rule of law, which allows the parties to the contract on mortgage loans to use the inflation reservation because of their long-term nature. At the same time, the problem of law enforcement practice is that a large number of credit providers of non-banking financial institutions try to use currency reservation for UAH (hryvnas) loans. Thus, the parties on the civil law contract with the participation of individual consumers to take into account the risk of inflation set a lineage of amount of credit balance in UAH to its equivalent in other stable foreign currency. In this case the payment amount is calculated on official rate UAH (hryvnas) at day of the payment unless otherwise specified in the contract. The author argues the error of such practices for consumers, in case of sharp decline of UAN (hryvhas) relative to several other currencies will lead to massive non-payment consumer credit and suggests amending laws in Ukraine that will make it impossible to spread such practices.

Keywords: credit, loan agreement, substitution, nominalism, currency reserve.

